

УДК 342.7(477)

М. В. СТАМАТІНА,*здобувач**Харківського національного університету внутрішніх справ***ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ В УКРАЇНІ**

Визначено сутність та сформульовано авторське визначення поняття «безоплатна правова допомога».

Однією із гарантій соціальної справедливості будь-якого суспільства є достатній рівень юридичної обізнаності і можливості отримання безоплатної кваліфікованої правової допомоги. Зазначене питання обговорюються не лише в нашій країні; проводяться спільні програми Європейської комісії і Ради Європи.

Згідно зі статистичними відомостями, поданими судами першої інстанції, а також за даними, наведеними у щорічній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, протягом останніх років значно збільшилася кількість судових справ та звернень громадян щодо порушення встановленого Конституцією України права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги під час вирішення справ у судах та інших державних органах.

У 2011 р. до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини надійшли звернення від 84100 громадян України, іноземців та осіб без громадянства, у 40258 з яких йдеться про порушення конституційних прав людини. Найбільша кількість повідомлень – 20 682 (51,4 %) стосуються порушення громадянських прав. У 8439 зверненнях (21 %) йдеться про неналежний судовий захист, а саме прийняття необ'єктивних та незаконних рішень, неможливість досягти справедливості в судах та залучити до розгляду справи професійного адвоката.

Прийняття Закону України «Про безоплатну правову допомогу», який набрав чинності 9 липня 2011 р., стало важливим кроком у забезпеченні реалізації закріпленого ст. 59 Конституції України права кожного на правову допомогу, Концепції формування системи безоплатної правової допомоги в Україні, схваленої Указом Президента України від 9 червня 2006 р. № 509, а також міжнародних актів з питань захисту прав людини.

Положення про безоплатну правову допомогу закріплені в Конвенції Ради Європи про захист прав людини і основоположних свобод та в Міжнародному пакті про громадянські та політичні права. Зі ст. 14 Міжнародного пакту

випливає зобов'язання держав та вимоги до надання безоплатної правової допомоги як одного з компонентів справедливого судочинства. Зокрема, вказана норма визначає зміст поняття «правова допомога» як право кожного захищати себе особисто або за посередництвом обраного ним захисника безоплатно в разі, коли інтереси правосуддя (характер справи, наслідки для обвинуваченого та його можливість захищати себе самостійно) того вимагають або коли в особи немає достатньо коштів для оплати захисника [1]. Крім того, п. 13.13 Резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи за № 1466 (2005) про виконання обов'язків та зобов'язань Україною закликає органи влади України покращити доступ до правосуддя шляхом запровадження системи безоплатної правової допомоги відповідно до стандартів Ради Європи та практики Європейського Суду з прав людини [2].

Отже, демократизація України, необхідність використання загальноєвропейських стандартів реалізації права громадян на безоплатну правову допомогу роблять наукові дослідження у сфері безоплатної правової допомоги надзвичайно актуальними і суспільно значущими. Окремі аспекти даного питання вивчали такі науковці, як: О. М. Бандурка, Т. В. Варфоломеєва, С. П. Добрянський, В. В. Копейчиков, В. О. Котюк, П. М. Рабінович, О. Ф. Скакун, Ю. М. Тодика тощо.

Метою даної статті є з'ясування поняття та сутності безоплатної правової допомоги в Україні.

Завдання дослідження обумовлюють необхідність з'ясування сутності безоплатної правової допомоги. Для цього доцільно визначити деякі базові категорії, зокрема такі, як правова допомога, правові послуги, безоплатна первинна правова допомога, безоплатна вторинна правова допомога. Дані поняття є взаємопов'язаними, оскільки правова допомога є першоосновою безоплатної правової допомоги, а відповідно безоплатна правова допомога є першоосновою безоплатної первинної та безоплатної вторинної

правової допомоги. Поняття як вираження сутності явища виникає в процесі розумової діяльності, тому наведемо наявні в юридичній літературі позиції, точки зору щодо зазначених базових визначень.

Вважається, що похідним терміном від «допомога» є «соціальна допомога». Під соціальною допомогою можна розуміти систему заходів, спрямованих на повернення особи до активного життя та праці, відновлення соціального статусу і формування в особи якостей, установок щодо пристосування до умов нормальної життєдіяльності шляхом правового і матеріального захисту її існування, підготовки до самообслуговування з формуванням здатності до пересування і спілкування, повсякденних життєвих потреб тощо [3]. Зазначимо, що може бути виділено велику кількість різних аспектів або сфер соціального життя; отже, кожна з них також має певну структуру. Таким чином, у результаті аналізу наведеного вище визначення поняття «соціальна допомога» можна зробити висновок, що правова допомога як один із аспектів соціальної допомоги не існує сама по собі, вона є впорядкованою системою суспільних відносин. Ключова теза, яка відображає сутність терміна «допомога», – це суспільні відносини у сфері сприяння, підтримки, що регулюються як нормами права, так і нормами моралі, нормами-звичаями, корпоративними нормами.

Відповідно до Тлумачного словника української мови допомога – це сприяння, підтримка в чому-небудь; поміч, захист, порятунок у біді; допомагати – подавати допомогу кому-небудь; зарадити, пособити; робити певний вплив, давати потрібні наслідки [4].

Звертаючись до юридичних енциклопедичних словників, з'ясуємо, що правова допомога розглядається як договірні відносини між державами з питань співробітництва установ юстиції щодо надання правової допомоги у цивільних, сімейних і кримінальних справах [5, с. 335].

Відповідно до Великого юридичного словника правова допомога – це сформована в міжнародних відносинах система нормативних та організаційно-правових засобів, які використовуються при співробітництві держав у галузі взаємного надання допомоги, щодо цивільних, сімейних і кримінальних справах, що потребують здійснення процесуальних дій на території більш ніж однієї держави [6, с. 465]. Основу такої системи становлять двосторонні та багатосторонні договори про правову допомогу, що регулюють питання захисту суб'єктів права, визначення компетентності судових ін-

станцій для розгляду спорів різних категорій, дотримання процесуальних прав іноземців; такими договорами регулюється також порядок визначення дійсності різних документів (свідоцтв, дипломів тощо), виконання службових доручень, рішень щодо спорів, пересилання документів тощо.

Зазначимо, що в науковій літературі використовується термін «юридична допомога». Його визначають як сукупність заходів щодо надання юридичної допомоги громадянам, підприємствам, установам тощо для правильної орієнтації в чинному законодавстві, виховання звички свідомого виконання правових норм, зміцнення законності [7].

У результаті аналізу існуючих точок зору щодо визначення поняття «правова допомога» можна зробити висновок, що на сьогодні у вітчизняній науці адміністративного права відсутня усталена позиція щодо розуміння поняття «правова допомога». Більшість авторів дотримується точки зору щодо доцільності розгляду поняття «правова допомога» в широкому та вузькому розумінні.

У широкому розумінні правова допомога – це діяльність, спрямована на реалізацію та захист прав, свобод та законних інтересів заінтересованих суб'єктів, яка здійснюється уповноваженими на те особами чи органами в порядку та у видах, не заборонених законодавством, пов'язана із застосуванням правових норм; у вузькому розумінні – це правові заходи, що здійснюються уповноваженими суб'єктами, спрямовані на конкретну особу, яка перебуває у складних життєвих обставинах та потребує сторонньої допомоги з метою правильної орієнтації в чинному законодавстві, виховання звички свідомого виконання правових норм, що сприяє поліпшенню її життєдіяльності та соціальної адаптації [8, с. 131].

Правова допомога, вважає В. С. Наливайко, – це насамперед правове поняття, закріплення якого в Основному законі має на меті забезпечити єдність нормативного змісту правової допомоги в державі та мінімальний рівень її гарантій, незалежно від суб'єкта юридичної підтримки і предметної спеціалізації конкретних (галузевих) правовідносин, з якими пов'язане її надання [9, с. 17].

Під правовою допомогою О. В. Кузьменко розуміє можливість особи використовувати або захищати свої права у будь-яких судах, компетентних ухвалювати рішення у цивільних, адміністративних справах тощо [10].

О. А. Бранчук та М. С. Демкова, досліджуючи проблеми інституту правової допомоги в

Україні та зарубіжних країнах, пропонують визначити правову допомогу як будь-які дії, що мають правовий зміст і вчиняються визначеними в законі суб'єктами, які мають відповідний рівень освіти, спрямовані на реалізацію та захист прав, свобод та законних інтересів особи, яка звертається за допомогою, та мають відповідати принципам їх надання [9, с. 19].

На думку В. Г. Андрусів, правова допомога – це діяльність, спрямована на реалізацію та захист прав, свобод та законних інтересів заінтересованих суб'єктів, яка здійснюється уповноваженими на це органами або особами на підставах, у порядку та у видах, не заборонених Конституцією та законами України [11, с. 130].

Ю. Т. Шрамко пропонує розглядати правову допомогу як дії, спрямовані на реалізацію та захист прав, свобод та законних інтересів особи, яка звертається за допомогою; такі дії повинні відповідати визначеним принципам їх надання, вчинятися зазначеними в законі суб'єктами, які мають відповідний рівень кваліфікації [12].

Отже, єдиного розуміння поняття «правова допомога» не знайдено. Науковці різних галузей права під правовою допомогою найбільш часто розуміють:

– допомогу, яка надається лише у випадку захисту від обвинувачення в кримінальних справах тільки адвокатами;

– будь-який вид правових послуг, за винятком захисту особи від обвинувачення у кримінальних справах, який є однопорядковим із правовою допомогою поняттям і не включається до останнього [13];

– будь-яка допомога правового характеру, що надається безоплатно на підставах визначених законом та суб'єктами, передбаченими в законі. За критерієм платності (безоплатності) правова допомога відрізняється від правових послуг, які завжди надаються на платній основі згідно з положеннями Цивільного кодексу України [14];

– будь-який вид допомоги, який надається адвокатами, на відміну від приватних юристів, які не є адвокатами (фахівці у галузі права), та юридичних осіб приватного права (юридичних фірм, юридичних компаній тощо), що надають правові послуги. Це пояснюється тим, що діяльність адвокатів не є підприємницькою, тоді як фахівці у галузі права та юридичні фірми діють з метою отримання прибутку і їх діяльність є підприємницькою [15].

Уперше в законодавстві України поняття «правова допомога» було закріплено в Законі України «Про безоплатну правову допомогу»

від 2 червня 2011 р. [16]. Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 2 вказаного Закону правова допомога розглядається як надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення.

Характеризуючи складову правової допомоги – безоплатну правову допомогу, зауважимо, що законодавець визначив останню як правову допомогу, що гарантується державою та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел [16].

На думку автора, під безоплатною правовою допомогою потрібно розуміти професійну, гарантовану державою діяльність відповідних спеціалістів щодо надання правових послуг на безоплатній основі, спрямованих на реалізацію та захист прав, свобод, законних інтересів осіб, які звернулись за допомогою.

Законодавці класифікували безоплатну правову допомогу на безоплатну первинну правову допомогу, безоплатну вторинну правову допомогу. Безоплатна первинна правова допомога – це вид державної гарантії, що полягає в інформуванні особи про її права і свободи, порядок їх реалізації, відновлення у випадку їх порушення та порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [16].

Безоплатна первинна правова допомога включає такі види правових послуг:

- надання правової інформації;
- надання консультацій і роз'яснень з правових питань;

– складення заяв, скарг та інших документів правового характеру (крім документів процесуального характеру);

– надання допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації.

Безоплатна вторинна правова допомога – це вид державної гарантії, що полягає у створенні рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя.

Включає такі види правових послуг:

- захист від обвинувачення;
- здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами;

– складення документів процесуального характеру.

Таким чином, зміст безоплатної правової допомоги становлять: консультативні види

безоплатної правової допомоги (надання консультацій та роз'яснень із правових питань, усних і письмових довідок щодо положень чинного законодавства України, складання заяв, скарг та інших документів правового характеру); представницько-захисні види безоплатної правової допомоги (здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на державну безоплатну правову допомогу у суді, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; забезпечення захисту осіб у кримінальному процесі).

На нашу думку, сутність безоплатної правової допомоги утворює систему суспільних відносин, що виникають у результаті звернення визначених законом осіб до уповноважених органів, посадових осіб з метою отримання кваліфікованої правової послуги на безоплатній підставі.

Наступною складовою сутності безоплатної правової допомоги є правові послуги. Зазначимо, що на законодавчому рівні закріплено поняття «юридичні послуги». Наприклад, закон України «Про соціальні послуги» [17] під юридичними послугами розуміє надання консультацій з питань чинного законодавства, здійснення захисту прав та інтересів осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, сприяння застосуванню державного примусу і реалізації юридичної відповідальності осіб, що вдаються до протиправних дій стосовно цієї особи (оформлення правових документів, адвокатська допомога, захист прав та інтересів особи тощо).

У законодавстві, юридичній навчальній і науковій літературі терміни «правова допомога» і «юридична послуга» використовуються досить часто. Проте значення їх настільки різні і суперечливі, що в одних випадках виникає думка, що ці терміни тотожні, в інших – діаметрально протилежні, в третіх – мають підлеглий характер тощо, що значно ускладнює процес їх понятійного визначення і вживання.

На думку Т. Л. Пухової, якщо правова допомога надається на платних підставах, то вона визначається як «юридичні послуги» [18].

Разом із тим, С. В. Гонтаренко та Є. Ю. Бова акцентують увагу на тому, що Конституція

України покладає на адвокатуру надання правової допомоги, а не виконання послуг [19].

Чіткість у регулювання дискусійних питань вносить Закон України «Про безоплатну правову допомогу», який надає перелік правових послуг, до яких відносить: надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань; складання заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру; здійснення представництва інтересів особи в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; забезпечення захисту особи від обвинувачення; надання особі допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації.

Отже, важливим аспектом надання безоплатної правової допомоги в Україні є руйнування стереотипу «елітарності і недоступності» допомоги юриста (адвоката). Думка, що сформувалася у більшості, про адвокатуру як про «допомогу багатим» веде до декількох негативних моментів. По-перше, зміцнення віри в свою соціальну незахищеність у більшості громадян і, як наслідок, зростання незадоволення ситуацією в державі. По-друге, спроби, самостійного захисту свої права в судах і установах державної влади та місцевого самоврядування, не маючи елементарних правових знань. Такі спроби є причиною гігантських черг у коридорах судових і державних установ. Перевантаження наших судів можна буде уникнути, коли людина попередньо буде звертатися за консультацією до центрів безоплатної юридичної допомоги.

Безоплатна правова допомога має забезпечувати кваліфікований захист прав людини. Гарантуючи право на отримання саме кваліфікованої безоплатної правової допомоги, держава повинна, по-перше, забезпечувати умови, що сприяють підготовці кваліфікованих юристів для надання громадянам різних видів правової допомоги, і, по-друге, встановити з цією метою певні професійні й кваліфікаційні вимоги та критерії. Введення системи безоплатної правової допомоги в Україні є необхідним кроком у напрямі наближення нашої держави до світових та європейських стандартів щодо забезпечення права людини на захист.

Список використаної літератури

1. Коптев Є. Формування в Україні системи безоплатної правової допомоги / Є. Коптев // Вісник пенсійного фонду України. – 2006. – № 6. – С. 20.
2. Резолюція 1466 (2005) Парламентської Асамблеї Ради Європи «Про виконання обов'язків та зобов'язань Україною»: від 5 жовт. 2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_611.
3. Словник законодавчих термінів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1078.15258.0>.
4. Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. Т. 1 / уклад.: В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. – К. : Аконіт, 2008. – 912 с.

5. Юридический энциклопедический словарь / [ред. А. Я. Сухарев]. – М. : Сов. энцикл., 1987. – 598 с.
6. Большой юридический словарь / [ред. А. Я. Сухарев, В. Е. Крутских]. – М. : ИНФРА, 2004. – 704 с.
7. Юридичний словник / [за ред. Б. М. Бабія, Ф. Г. Бурчака, В. М. Корецького, В. В. Цветкова]. – К. : Гол. ред. Укр. рад. енцикл., 1983. – 871 с.
8. Юшкевич О. Г. Надання правової допомоги як вид соціальних послуг / О. Г. Юшкевич // Право і Безпека. – 2009. – № 1. – С. 129–135.
9. Наливайко В. С. Поняття і значення правової допомоги в Україні / В. С. Наливайко, О. В. Тарашук // Юриспруденція: теорія і практика. – 2009. – № 2 (52). – С. 17–23.
10. Кузьменко О. В. Адміністративна юстиція в Україні : навч. посіб. / О. В. Кузьменко. – К. : Атіка, 2007. – 156 с.
11. Андрусів В. Г. Співвідношення забезпечення адвокатурою права на захист з наданням правової допомоги / В. Г. Андрусів // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2006. – № 12 (62). – С. 126–131.
12. Шрамко Ю. Конституційне регулювання інституту безоплатної правової допомоги в країнах СНД і Балтії (порівняльний аналіз) / Ю. Шрамко // Віче. – 2009. – № 3 (240). – С. 41–43.
13. Бірюкова А. М. Щодо проекту Закону України «Про правову допомогу», розробленого Міністерством юстиції України. Зауваження і пропозиції / А. М. Бірюкова, С. В. Гончаренко // Адвокат. – 2004. – № 1. – С. 21.
14. Волков А. Бесплатная юридическая помощь / А. Волков, А. Гаврушко // Юридическая практика. – 2003. – 12 авг. – № 32 (294).
15. Барщевский М. Ю. Бизнес-адвокатура в США и Германии : учеб. пособие / М. Ю. Барщевский. – М. : Белье альвы, 1995. – 64 с.
16. Про безоплатну правову допомогу : закон України від 2 черв. 2011 р. № 3460-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 51. – Ст. 577.
17. Про соціальні послуги : закон України від 19 черв. 2003 р. № 966-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 45. – Ст. 358.
18. Пухова Т. Российская адвокатура серьезно больна, но выздоровление возможно / Т. Пухова // Российская юстиция. – 1999. – № 8. – С. 24–26.
19. Гонтаренко С. В. Безоплатна правова допомога стає реальністю / С. В. Гонтаренко, С. Ю. Бова // Адвокат. – 2009. – № 7 (106). – С. 11.

Надійшла до редколегії 19.06.2012

СТАМАТИНА М. В. ПОНЯТТЯ И СУЩНОСТЬ БЕСПЛАТНОЙ ПРАВОВОЙ ПОМОЩИ В УКРАИНЕ

Определена сущность и сформулировано авторское определение понятия «бесплатная правовая помощь».

STAMATINA M. THE NOTION AND THE ESSENCE OF FREE LEGAL AID IN UKRAINE

The essence of the concept «free legal aid» is determined and its author's notion is formulated.

УДК 347.73

В. І. ТЕРЕМЕЦЬКИЙ,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
навчально-наукового інституту права та масових комунікацій
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ ЯК ОСНОВНІ ЕЛЕМЕНТИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПЛАТНИКІВ ПОДАТКІВ

Проаналізовано зміст прав і обов'язків платників податків, як основних елементів правового статусу платників податків. Виявлено основні ознаки та особливості прав і обов'язків платників податку, здійснено їх класифікацію. Розроблено рекомендації щодо вдосконалення податкового законодавства з питань, що розглядаються.

Правовий статус особи в суспільстві, а громадянина у державі визначається їх правовим становищем, що відображає їхній фактичний стан та взаємозв'язки з суспільством і державою. Саме зв'язки, що виникають між державою та особою, відносини між членами суспільства